

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

بررسی آیات کیهان‌شناسی در تفاسیر شیعی معاصر (با تأکید بر المیزان و نمونه)

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته فقه و معارف اسلامی

گرایش؛ قرآن

نگارش؛ محمدنعیم شریفی

استاد راهنما؛ حجة الاسلام والمسلمین دکتر ناصر رفیعی محمدی

استاد مشاور؛ دکتر سید محمود دشتی

آبان ۱۳۸۵

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۷۹۷

تاریخ ثبت:

• مسؤولیت مطالب مندرج شده در این پایان نامه به عهده نویسنده می باشد.

• هر گونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع، بلا اشکال است و نشر آن در داخل کشور منوط

به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

تقدیر و تشکر

از مساعی مجدّانه‌ی مدیریت و مسؤولین محترم مرکز جهانی علوم اسلامی و مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی - به خصوص بخش مدیریت تحصیلات تکمیلی و امور پایان‌نامه مدرسه - که همه در راستای نشر معارف اسلامی، دینی و قرآنی و در جهت فراهم سازی بستر مناسب رشد و بالندگی بنیه‌ی علمی و اخلاقی طلاب گرامی زحمت می‌کشند؛ کمال تشکر و قدر دانی را دارم.

هم چنین وظیفه‌ی خود می‌دانم که از مساعدتهای صمیمانه و رهنمودها و ارشادات خالصانه‌ی دانشمندان فرهیخته، اساتید معظم راهنما و مشاور، حجج اسلام آقایان: دکتر ناصر رفیعی محمدی و دکتر سید محمود دشتی که در امر تحقیق و به سامان رساندن این رساله، بنده را یاری فرمودند؛ نهایت سپاس و امتنان را به عمل آورم.

قم المقدسه - محمد نعیم شریفی

۱۳۸۵ هـ. ش.

اهداء

این اثر را به پیشگاه رفیع شفیع جنت؛ حضرت فاطمه‌ی
معصومه (سلام الله علیها)، تقدیم می‌کنم؛ که در سایه سار
بارگاه با طراوت و ملکوتی‌اش، چشمه‌ی زلال و بی‌کران معارف
دینی و مذهبی شکل گرفت؛ تا با بلند همتی و تلاش شیفتگان
قرآن و اهل بیت عصمت و طهارت(ع)؛ و به برکت وجود
نازنین‌اش، درخت تنومند اسلام و قرآن روز به روز پربارتر و
بارورتر گردد.

چکیده

پژوهش حاضر با عنوان «بررسی آیات کیهان‌شناسی در تفاسیر معاصر شیعی (با تأکید بر میزان و نمونه)»؛ در پی آن است که آیات کیهان‌شناسی قرآن را در تفاسیر معاصر شیعه مورد دقت و بررسی قرار داده و از میان آنها حقایق ناب قرآنی را در زمینه‌ی موضوعات کیهان‌شناسی روشن و آشکار سازد.

هر چند تأکید به کار رفته در موضوع رساله و جایگاه ارزشمند و منزلت عالی دو تفسیر «المیزان و نمونه» در میان تفاسیر شیعه، توجه بیشتر نوشتار حاضر را به این دو تفسیر معطوف داشته است؛ لیکن نگارنده در بررسی آیات، علاوه بر تفاسیر فوق به بیش از ۱۵ تفسیر معاصر شیعی دیگر نیز مراجعه کرده و نظرات ایشان را منعکس نموده است.

رساله‌ی حاضر که در یک مقدمه و دو بخش عمده ترتیب و تنظیم یافته است، در مقدمه مبادی تصویری بحث از قبیل: تبیین موضوع، ضرورت و اهمیت آن و... را بیان می‌کند. و در بخش اول به تبیین کلیات و مبانی بحث می‌پردازد که خود از سه فصل تشکیل شده است: فصل اول شامل مفهوم‌شناسی برخی لغات و اصطلاحات مهم رساله می‌گردد. در فصل دوم دیدگاه‌های مفسرین درباره‌ی جامعیت قرآن و مباحثی مربوط به آیات علمی قرآن، اهداف آیات علمی در قرآن، دسته‌بندی این آیات و مسأله‌ی تعارض یا عدم تعارض علم و دین مطرح می‌شود. فصل سوم نیز مشتمل بر مباحثی چون: تفسیر علمی قرآن و پیشینه‌ی آن در اسلام، جهش در سیر تدوین تفسیر علمی و علل آن، دلایل و دیدگاه‌های موافقان و مخالفان تفسیر علمی، معیارهای تفسیر علمی صحیح و رابطه‌ی تفسیر علمی قرآن با اعجاز علمی آن می‌باشد.

در بخش دوم نیز که عمده‌ی مطالب این رساله را به خود اختصاص می‌دهد موضوعات کیهان‌شناسی مورد نظر، به طور مشروح طی هفت فصل بررسی می‌گردند، که این موضوعات عبارتند از: آغاز آفرینش جهان، خلقت زمین و آسمان‌های هفت‌گانه، مراحل آفرینش کیهان در قرآن، انبساط در عالم هستی، قرآن و قانون گرانش عمومی، حرکات خورشید در قرآن و شکل و حرکت زمین در قرآن.

در این فصل‌ها مجموعاً قریب به ۶۰ آیه‌ی قرآن در تفاسیر مختلف مورد دقت و بررسی قرار گرفته و از میان تعداد زیادی از اشاره‌های علمی قرآن در موضوعات یاد شده، در زمینه‌های: گسترش جهان، جاذبه‌ی عمومی اجسام، حرکات خورشید و حرکات زمین؛ اعجاز علمی قرآن اثبات می‌گردد.

واژگان کلیدی: کیهان‌شناسی؛ تفاسیر شیعی؛ تفسیر علمی؛ اعجاز علمی؛ علم و قرآن.

فهرست

۱	مقدمه: طرح تحقیق
۲	تبیین موضوع
۳	ضرورت و اهمیت موضوع
۳	سوال اصلی پژوهش
۳	سوال های فرعی پژوهش
۴	فرضیهی پژوهش
۴	اهداف پژوهش
۴	پیشینهی پژوهش
۶	روش پژوهش
۶	منابع تفسیری مورد پژوهش
۹	بخش اول: کلیات
۱۰	فصل اول: مفهوم شناسی
۱۱	مفهوم شناسی
۱۱	الف) تفسیر
۱۱	۱- تفسیر در لغت
۱۲	۲- کاربرد واژه تفسیر در قرآن کریم
۱۳	۳- تفسیر در اصطلاح
۱۵	ب) تفسیر علمی
۱۸	ج) تفاسیر معاصر
۱۹	د) کیهان شناسی
۲۱	فصل دوم: قرآن و علوم بشری
۲۲	الف) جامعیت قرآن و اشتغال آن بر علوم
۲۲	۱- دیدگاهها در باب جامعیت قرآن
۲۳	۱/۱ دیدگاه نخست: قرآن جامع همهی علوم بشری

۲۵.....	دلایل دیدگاه نخست و نقد آن .....
۲۸.....	۱/۲ دیدگاه دوم: قرآن فقط کتاب هدایت .....
۲۹.....	دلایل دیدگاه دوم و نقد آن .....
۳۰.....	۱/۳ دیدگاه سوم: تفصیل .....
۳۱.....	۲- معنای دیگری از جامعیت قرآن .....
۳۲.....	(ب) دسته بندی آیات علمی قرآن .....
۳۴.....	۱- آیات هستی شناختی و طبیعت شناختی .....
۳۷.....	۲- آیات زیست شناختی .....
۴۰.....	(ج) اهداف آیات علمی قرآن .....
۴۰.....	۱- اهداف اصلی .....
۴۱.....	۲- اهداف فرعی .....
۴۲.....	(د) بررسی مسأله‌ی تعارض علم و دین .....
۴۴.....	۱- انواع تعارض .....
۴۶.....	۲- نمونه های تعارض .....
۴۸.....	فصل سوم: تفسیر علمی .....
۴۹.....	مقدمه .....
۵۰.....	الف) پیشینه‌ی تفسیر علمی در اسلام .....
۵۲.....	ب) جهش در سیر تدوین تفسیر علمی و علل آن .....
۵۶.....	ج) انواع تفسیر علمی .....
۵۶.....	۱- رویکردها .....
۵۶.....	۱/۱. رویکرد افراط گرایانه .....
۵۷.....	۱/۲. میانه روی و اعتدال .....
۵۸.....	۲- اشکال و گونه‌ها .....
۵۸.....	۲/۱. استخدام علوم برای فهم بهتر قرآن .....
۵۹.....	۲/۲. تطبیق و تحمیل نظریات علمی بر قرآن کریم .....
۵۹.....	(د) موافقان و مخالفان تفسیر علمی .....
۶۰.....	۱. دلایل مخالفان تفسیر علمی و نقد آن .....
۶۲.....	۲. دلایل موافقان افراطی تفسیر علمی و نقد آن .....

۶۳.....	۳. دیدگاه مختار (تفسیر علمی اعتدالی).....
۶۴.....	ه) معیارهای تفسیر علمی صحیح.....
۶۵.....	و) رابطه‌ی تفسیر علمی با اعجاز علمی قرآن.....
۶۹.....	بخش دوم: کیهان‌شناسی در قرآن.....
۶۸.....	فصل اول: آغاز آفرینش جهان.....
۶۹.....	مقدمه.....
۷۰.....	کیهان‌شناسی نوین و جهان آفرینش.....
۷۱.....	قرآن و آغاز جهان.....
۷۱.....	نکات تفسیری و اسرار علمی آیات.....
۷۷.....	نظریه‌های علمی درباره پیدایش جهان.....
۷۷.....	۱- نظریه انفجار بزرگ (مهبانگ).....
۷۸.....	۲- نظریه‌ی حالت پایدار.....
۷۹.....	۳- مدل‌ها و فرضیه‌های دیگر.....
۸۰.....	آغاز جهان در تفاسیر معاصر.....
۸۰.....	۱- اطیب البیان فی تفسیر القرآن.....
۸۱.....	۲. تفسیر المیزان.....
۸۳.....	۳. تفسیر نمونه.....
۸۶.....	۴- احسن الحدیث.....
۸۶.....	۵- من هدی القرآن.....
۸۶.....	آغاز جهان در انظار محققان.....
۸۸.....	نتیجه.....
۹۰.....	فصل دوم: آفرینش هفت آسمان و زمین.....
۹۱.....	مقدمه.....
۹۱.....	تعداد آسمان و زمین در قرآن.....
۹۳.....	نکات تفسیری.....
۱۰۰.....	زمین‌ها و آسمان‌های هفت‌گانه در تفاسیر معاصر.....
۱۰۱.....	۱- اطیب البیان.....

۱۰۱.....	۲- المیزان
۱۰۵.....	۳- پرتوی از قرآن
۱۰۶.....	۴- تفسیر نوین
۱۰۷.....	۵- الفرقان فی تفسیر القرآن
۱۰۷.....	۶. تفسیر نمونه
۱۱۱.....	۷- احسن الحديث
۱۱۲.....	نتیجه
۱۱۴.....	فصل سوم: مراحل آفرینش آسمانها و زمین در قرآن
۱۱۵.....	مقدمه
۱۱۵.....	مراحل آفرینش جهان در قرآن
۱۱۷.....	نکات تفسیری
۱۲۰.....	علم و پیدایش آسمان و زمین
۱۲۰.....	تاریخچه جهان
۱۲۱.....	تاریخچه زمین
۱۲۱.....	مراحل پیدایش جهان در کتاب مقدس (تورات)
۱۲۲.....	بررسی مراحل آفرینش جهان در تفاسیر معاصر
۱۲۲.....	۱- اطبیب البیان فی تفسیر القرآن
۱۲۳.....	۲- المیزان
۱۲۴.....	۳- تفسیر نمونه
۱۲۷.....	۴- احسن الحديث
۱۲۷.....	۵- تفسیر روشن
۱۳۰.....	نتیجه
۱۳۲.....	فصل چهارم: انبساط در عالم هستی
۱۳۳.....	مقدمه
۱۳۳.....	قرآن و گسترش جهان
۱۳۳.....	نکات تفسیری
۱۳۴.....	جهان در حال انبساط

۱۳۶.....	گسترش جهان در تفاسیر معاصر.....
۱۳۷.....	۱- اطيّب البيان في تفسير القرآن.....
۱۳۷.....	۲- الميزان في تفسير القرآن.....
۱۳۷.....	۳- تفسير نمونه.....
۱۳۹.....	۴- احسن الحديث.....
۱۳۹.....	۵- من وحى القرآن.....
۱۳۹.....	۶- من هدى القرآن.....
۱۴۰.....	نتیجه.....
۱۴۲.....	فصل پنجم: قرآن و جاذبه‌ی عمومی .....
۱۴۳.....	مقدمه.....
۱۴۴.....	تشرف به محضر قرآن.....
۱۴۵.....	نکات تفسیری.....
۱۴۸.....	نیروی گرانش.....
۱۴۹.....	نیروی گریز از مرکز.....
۱۴۹.....	بررسی آیات در تفاسیر المیزان و نمونه.....
۱۴۹.....	۱- تفسير الميزان.....
۱۵۱.....	۲- تفسير نمونه.....
۱۵۲.....	۳- دیدگاه اندیشمندان و مفسران معاصر.....
۱۵۴.....	نتیجه.....
۱۵۶.....	فصل ششم: حرکات خورشید در قرآن .....
۱۵۷.....	مقدمه.....
۱۵۷.....	قرآن و حرکات خورشید.....
۱۵۸.....	نکات تفسیری.....
۱۶۱.....	جهان زمین مرکز.....
۱۶۱.....	انقلاب کپرنیکی در اخترشناسی.....
۱۶۲.....	حرکات خورشید.....
۱۶۳.....	حرکت خورشید در تفاسیر معاصر.....

۱۶۳	۱- اطيّب البيان في تفسير القرآن .....
۱۶۴	۲- الميزان في تفسير القرآن .....
۱۶۵	۳- تفسير كاشف .....
۱۶۶	۴- تفسير نمونه .....
۱۶۸	۵- احسن الحديث .....
۱۶۹	نتیجه .....
۱۷۱	فصل هفتم: حرکت و کرویّت زمین در قرآن .....
۱۷۲	الف- حرکت زمین .....
۱۷۲	مقدمه .....
۱۷۳	قرآن و حرکت زمین .....
۱۷۴	نکات تفسیری .....
۱۷۸	تاریخچه حرکت زمین .....
۱۸۰	حرکت زمین در تفاسیر المیزان و نمونه .....
۱۸۰	۱- تفسیر المیزان .....
۱۸۸	۲- تفسیر نمونه .....
۱۹۲	حرکت زمین در تفاسیر معاصر دیگر .....
۱۹۲	۱- اطيّب البيان في تفسير القرآن .....
۱۹۲	۲- البيان في تفسير القرآن .....
۱۹۳	۳- تفسير كاشف .....
۱۹۴	۴- احسن الحديث .....
۱۹۴	۵- تفسیر راهنما .....
۱۹۴	۶- معارف قرآن .....
۱۹۴	۷- من وحی القرآن .....
۱۹۵	۸- تفسیر نور .....
۱۹۵	۹- من هدی القرآن .....
۱۹۵	نتیجه .....
۱۹۶	ب- کرویّت زمین .....
۱۹۶	مقدمه .....

۱۹۷.....	قرآن و کروییت زمین
۱۹۸.....	نکات تفسیری
۲۰۰.....	شکل زمین در تفاسیر المیزان و نمونه
۲۰۰.....	۱- تفسیر المیزان
۲۰۲.....	۲- تفسیر نمونه
۲۰۲.....	شکل زمین در تفاسیر معاصر دیگر
۲۰۲.....	۱- اطیب البیان
۲۰۳.....	۲- البیان فی تفسیر القرآن
۲۰۳.....	۳- احسن الحدیث
۲۰۴.....	۴- قرآن و اسرار آفرینش (تفسیر سوره رعد)
۲۰۴.....	۶۵- تفسیر نور و تفسیر من وحی القرآن
۲۰۵.....	نتیجه
۲۰۷.....	خلاصه و نتیجه گیری
۲۰۸.....	الف) کلیات بحث
۲۰۹.....	ب) کیهان شناسی در تفاسیر معاصر شیعه
۲۱۳.....	فهرست منابع

مقدمه: طرح تحقيق

تبیین موضوع

عالمان بزرگ دینی و مفسران چیره دست در هر عصر و زمان، با روشها، گرایشها و انگیزه های گوناگون وارد اقیانوس بی کران قرآن گردیده و هر کدام به فراخور دانش و ظرفیت خویش بخشی از اسرار بی نهایت آن را کشف نموده اند. لیکن هر روز که می گذرد حقایق تازه تری از شگفتی های نامتناهی آن کشف می گردد و قرآن؛ هم چنان سر سبز و با طراوت، در اوج قله ی جاودانگی و نور افشانی همیشگی؛ بشر خاکی و خاطی را به سوی سعادت و کمال هدایت می کند.

نمونه ی آن، بحث «تطبیق آیات قرآن با علوم تجربی» و اعجاز علمی قرآن می باشد که در دهه های اخیر مشتاقان زیادی را به سوی خود جلب نموده و بسیاری از متخصصان علوم مدرن را به شگفتی وا داشته است. برای دانشمندان مسلمان نیز کشف این پدیده بسیار زیبا و جذاب بوده است اسرار و حقایق را که بشر امروز تنها در سایه ی پیشرفت شگرف علم و تکنیک به کشف آن نایل آمده؛ قرنها پیش در قرآن عزیز بیان گردیده است.

این آیات که به " اشاره های علمی قرآن " معروف گردیده و ما را به نشانه های آفاقی و آنفسی خداوند رهنمون می سازند، گستره ی وسیعی از آیات قرآن را دربر گرفته و حقایق مختلفی از جهان آفرینش را به نمایش می گذارند؛ برخی از این آیات پرده از اسرار خلقت انسان بر می دارند و بخشی دیگر به بهداشت و سلامت او (مسائل طبی و پزشکی) توجه می کنند. قسمتی از این آیات به مباحث زیست شناختی پرداخته، حقایق تازه ای از عالم زیست گیاهی و جانوری را حکایت می کنند و آیاتی نیز رازهای نهفته در دل طبیعت و پدیده های جوئی و ارضی ای همچون: باد و باران و کوه و دریا و... را آشکار می سازند. و با الاخره تعداد دیگر هم دست انسان را گرفته به سیر در نظام اجرام کیهانی و کرات آسمانی می برد تا از قوانین موجود در آنها سخن گوید. بنابراین آیات علمی قرآن، عرصه ی دامن گستری داشته و ابعاد گوناگون جهان خلقت را شامل می شوند. لیکن در این پژوهش از میان موارد فوق تنها به دسته ی آخر از آیات علمی پرداخته شده که با نام " آیات کیهان شناسی " می شناسیم. رساله ی حاضر این رسالت سنگین را به دوش گرفته تا آیات کیهان شناسی قرآن را با توجه به آخرین یافته ها و دستاوردهای علمی دانشمندان علوم تجربی، در تفاسیر معاصر - به خصوص در تفسیر المیزان و نمونه - بحث و بررسی نموده، دیدگاه های مفسرین شیعی دوره ی حاضر را ذیل آیات مورد بحث استخراج نماید. افزون بر این در مواردی که تفسیر خاصی به نظر نگارنده صحیح آمده، تلاش نموده است تا ضمن رعایت اصول تفسیری و حفظ جانب احتیاط و اعتدال، با ارائه ی دلایل و شواهد کافی؛ دیدگاه مطلوب را تقویت نموده و حقایق ناب قرآنی را در زمینه ی بحث آشکار سازد.

ضرورت و اهمیت موضوع

قرآن کریم با آن که به زبان عربی نازل شده و در آن از واژگان عرفی برای تبیین مراد خدای متعال استفاده شده است، ولی معارف بس بلند و نامتناهی را در قالب الفاظ محدود جای داده، و حقایق ناب از اسرار بی‌کران جهان طبیعت را گاه به صراحت و یا به کنایه بیان نموده است.

پس از تحولات بی‌سابقه‌ی علوم در یکی دو قرن اخیر؛ عالمان و مفسران با نگاه جدید به قرآن روی آوردند و در این میان؛ بیان حقایق علمی در قرآن بیش از پیش در کانون توجه ایشان قرار گرفت و حتی این مسأله توجه بسیاری از دانشمندان علوم تجربی (مسلمان و غیر مسلمان) را به خود جلب نمود، به خصوص در میان اهل سنت قلم فرسایی‌های فراوان در این زمینه صورت پذیرفت که در بسیاری از آنها لغزشهای آشکاری دیده می‌شود.

در شرایط فعلی که دامنه‌ی اطلاعات علمی ما نسبت به گذشته گسترش چشمگیر یافته و به معلومات دقیق فراوانی از جهان پیرامون خویش دست یافته‌ایم، ضرورت دارد جهت شناخت بهتر این کتاب و حیانی و معرفی بیشتر آن در میان اقشار مختلف جامعه، مخصوصاً طبقات تحصیلکرده و نسل جوان؛ به بررسی اشاره‌های کیهان‌شناسی قرآن و تطبیق آن‌ها با یافته‌های علمی در تفاسیر معاصر شیعه، پردازیم و به دور از افراط و تفریط‌های ناروا، حقایق علمی قرآن را در حوزه‌ی کیهان‌شناختی بیان نموده و چهره‌ی درخشان آن را از انتساب فرضیه‌های سست و بی‌اساسی که برخی به آن نسبت داده‌اند، پاک نماییم.

امید داریم که این کار ارزشمند در عرصه‌های دیگر آیات علمی، هم چون: آیات زیست‌شناختی و آیات طبی و... نیز صورت پذیرد، تا جامعه‌ی مان با قرآن و حقایق نورانی آن بیشتر آشنا گشته و غبار غربت از چهره‌ی آن زدوده شود.

سوال اصلی پژوهش

مفسران معاصر شیعه (به خصوص صاحبان تفاسیر المیزان و نمونه) چه آیاتی را به پدیده‌های کیهان‌شناسی انطباق داده‌اند و آن‌ها کدامند؟

سوالات فرعی پژوهش

۱. در چه تعداد از آیات قرآن به پدیده‌های کیهان‌شناسی اشاره شده است؟
۲. هدف اصلی نزول آیات علمی (از جمله آیات کیهان‌شناسی) چیست؟
۳. تفسیر علمی چیست؟ و مفسران پیرامون آن چه دیدگاهی دارند؟
۴. نمونه‌هایی از پدیده‌ی تحمیل در آیات قرآن کدامند؟

۵. معارف و حقایق قرآنی در مقایسه با کشفیات علوم تجربی چه جایگاهی دارند؟ (تعارض قرآن با علم).

فرضیه‌ی پژوهش

قرآن کتاب آسمانی است که برای هدایت و تربیت صحیح انسان در مسیر حق نازل شده؛ با این وجود در بسیاری از موارد به بیان برخی از واقعیتهای علمی «از جمله حقایق کیهان شناسی» نیز پرداخته که بیانگر اعجاز علمی آن می‌باشد. مفسرین معاصر این آیات را مورد بحث قرار داده، لیکن کسانی بوده و احیاناً هستند که نظریه‌های غیر علمی را بدون توجه به پیامدهای سوء آن به قرآن نسبت داده‌اند.

اهداف پژوهش

۱. تبیین دیدگاه‌های مفسرین شیعی معاصر در خصوص موضوع بحث و ارائه‌ی آن به مراکز علمی.
۲. جذب افراد به قرآن بویژه اساتید و دانشجویان علوم تجربی.
۳. ایجاد انگیزه جهت بهره برداری بیشتر از قرآن.
۴. استخراج دیدگاه‌های صاحبان تفاسیر المیزان و نمونه در زمینه‌ی بحث.
۵. خدمت به قرآن و پیروان قرآن به امید شفاعت قرآن در روز جزاء.
۶. آشنا نمودن طبقات مختلف جامعه مخصوصاً نسل جوان با حقایق نورانی قرآن.

پیشینه‌ی پژوهش

پس از رشد و گسترش شگفت‌انگیز علوم تجربی، در یک قرن‌اخیر دانشمندان و مفسران زیادی از کشورهای: مصر، ایران، عراق و برخی دیگر از کشورها - به منظور یافتن اشاره‌های علمی قرآن و نشان دادن هماهنگی کامل علم و دین - تلاش وسیعی در انطباق آیات قرآن با علوم جدید انجام دادند. تاکنون آثار و نوشته‌های فراوانی در این زمینه چه به صورت کتاب و یا به صورت مقاله پدید آمده است و حتی تألیفات و تک‌نگاری‌هایی نیز در موضوع آیات کیهان‌شناختی و برخی زیر مجموعه‌های آن به چشم می‌خورند. هرچند عدّه‌ی از ایشان در انطباق آیات قرآن با علوم، افراط و زیاده روی نموده‌اند لیکن در میان آنها آثار ارزشمندی نیز وجود دارد که به دور از افراط و تفریط، به‌طور محققانه و عالمانه علوم جدید را در خدمت قرآن درآورده و از یافته‌ها و دستاوردهای آن در فهم بهتر آیات علمی قرآن مدد گرفته‌اند.

درباره‌ی روایات علمی نیز کارهایی صورت گرفته و کتابهایی تحت عناوین: «طِبُّ الرُّضَا»، «طِبُّ النَّبِيِّ»، «توحید مفضّل» و... انتشار یافته که به گردآوری این روایات پرداخته‌اند اما محققان و مفسران معاصر به دلیل وجود ضعف در اسناد بسیاری از این روایات، در کتب خویش کمتر به آن توجه نموده‌اند.

نخستین کسی که به طور گسترده به تفسیر علمی قرآن روی آورد. دکتر محمدبن احمد اسکندرانی مصری (م ۱۳۰۶ ق) بود که در کتاب (کشف الاسرار النورانیة القرآنیة) خود در موارد متعددی به اثبات پیشگوییهای علمی و تجربی قرآن پرداخت. پس از وی مفسر معروف جوهری طنطاوی (م ۱۳۵۸ ق) در "تفسیر الجواهر" به این روش اِتِّکاء نمود. برخی از مهمترین آثاری که علمای مصری در این زمینه تألیف نموده اند عبارت اند از:

- ۱- الطَّب والقرآن؛ دکتر عبدالعزیز اسماعیل.
- ۲- الله والکون؛ محمد جمال الدین الافندی.
- ۳- اعجازالقرآن؛ صادق مصطفی رافعی.
- ۴- اعجاز العلمی فی القرآن الکریم؛ محمد سید ارناؤوط.
- ۵- القرآن والعلم الحدیث؛ عبدالرزاق نوفل.
- ۶- الاشارات العلمیة فی القرآن الکریم؛ ابراهیم مدحت حافظ.
- ۷- التفسیر العلمی للقرآن فی المیزان؛ دکتر احمد ابو حجر.

در ایران نیز کارهای خوب و ارزنده‌ای بسیاری به صورت تألیف و یا ترجمه در این باره صورت گرفته که برخی از آن‌ها در این رساله هم مورد استفاده واقع شده است. از نخستین آثار قرآنی که در ایران با این شیوه منتشر گردید کتاب "مطهرات در اسلام" اثر مهندس مهدی بازرگان و "اعجاز قرآن از نظر علوم امروزی" نوشته‌ی یدالله نیازمند شیرازی می باشد که به ترتیب در سال‌های ۱۳۲۲ و ۱۳۲۷ هجری شمسی به چاپ رسیده اند. دکتر سید رضا پاک نژاد نیز از کسانی است که به طور گسترده به این گرایش روی آورد و کتاب "اولین دانشگاه و آخرین پیامبر" خویش را در ۳۳ جلد تألیف نمود که در آن کوشش فراوانی صورت داده است تا رازهای علمی بسیاری از آیات و روایات را بیان کند. "قرآن و علوم طبیعت" نوشته‌ی دکتر مهدی گلشنی یکی دیگر از بهترین آثار تألیفی است که در این زمینه انتشار یافته است.

هم چنین در موضوع آیات کیهان شناسی کتاب "زمین، آسمان و ستارگان" تألیف آیت الله صادقی تهرانی و "معارف قرآن (۱-۳)" به قلم آیت الله مصباح یزدی از بهترین آثاری است که در این باب به رشته‌ی تحریر در آمده اند.

در زمینه‌ی تفسیر علمی قرآن و اعجاز علمی آن لازم است به دو اثر گران سنگ و با ارزش اشاره کنم که در نوع خود بی نظیر بوده و در این رساله نیز از آن‌ها بهره برده‌ام. یکی "تفسیر علمی قرآن (بررسی سیر تدوین و تطور)" اثر استاد ارجمند دکتر ناصر رفیعی محمدی می باشد، که در دو جلد و توسط انتشارات فرهنگ گستر (تهران) به زیور طبع آراسته گردیده؛ و دیگری "پژوهشی در اعجاز علمی قرآن" اثر محقق گرانمایه، دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی است، که آن نیز در دو جلد توسط انتشارات مبین (رشت) به نشر رسیده است.

در عراق نیز از میان علمایی که با این گرایش آثار قرآنی خلق نموده اند می‌توان به علامه سید هبه الدین شهرستانی اشاره نمود که کتاب گرانبهای "اسلام و هیئت" ایشان معروف است. و نیز می‌توان از رشیدی رشدی بغدادی نام برد که کتاب "بصائر جغرافیة"ی خود را با این گرایش نگاشته اند.

علاوه بر این‌ها اشاره‌های علمی قرآن کریم و مباحث کیهان‌شناختی آن، کم و بیش در لابلاهای تفاسیر معاصر نیز به طور پراکنده و غیر منسجم وجود دارد لیکن در موضوع پژوهش حاضر اثری وجود ندارد که در آن، آرای تفسیری مفسران شیعی معاصر در باره‌ی آیات علمی و یا خصوص آیات کیهان‌شناسی به صورت منظم گردآمده باشد و دسترسی به آن‌ها را به آسانی میسر گرداند.

نکته‌ی مهم این که در غالب این گونه آثار که به برخی از آن‌ها اشاره شد، معمولاً نویسنده در پی تبیین آیات علمی براساس یافته‌ها، نظریات و دانش خود می‌باشد. بر همین اساس ذیل یک آیه، گاه به افراط و تفریط‌ها و وجود چندین تفسیر مختلف برمی‌خوریم که خواننده را دچار تردید نموده و مفهوم آیه را با ابهام و اشکال مواجه می‌سازد. لذا شاید نتوان عدم توجه و پرداختن به این موضوع را لاقلاً در خصوص تفاسیر المیزان و نمونه قابل اغماض دانست، زیرا این دو از بزرگترین، رایج‌ترین و ارزشمندترین آثار تفسیری معاصر شیعه است که پژوهشگران مباحث قرآنی از آن استفاده می‌کنند گرچه در خصوص تفسیر المیزان کارهایی صورت گرفته که ارج نهادنی است.

روش پژوهش

شیوه‌ی انجام تحقیق در این رساله توصیفی و تحلیلی می‌باشد به این معنا که در فصل‌های مختلف آن با استفاده از منابع متعدد دیدگاه‌های تفسیری و داده‌های علمی مرتبط با موضوع فصل، به شکل توصیفی آورده شده و آن‌گاه نتایج حاصل از دقت و بررسی آن‌ها در پایان فصل گزارش گردیده است. با این وجود در طول تحقیق تنها به گزارش آراء و نظریات اکتفا نگردیده و در بسیاری جاها نوشتار شکل تحلیلی به خود گرفته است. یعنی دیدگاه‌ها به دقت مورد تجزیه و تحلیل واقع گردیده و آنها که ضعیف به نظر می‌آمده به نقد کشیده شده و سعی شده تفسیر واقع بینانه تری از آن ارائه گردد.

طبعاً روش و ابزار گردآوری اطلاعات مطابق با موضوع پژوهش به صورت فیش نویسی و کتابخانه‌ای بوده است که با فیش برداری و تهیه‌ی اطلاعات پراکنده از لابلاهای کتب مختلف علمی و تفسیری و سپس سامان دهی آن‌ها امکان فراهم آمدن مجموعه‌ای حاضر میسر گشته است.

منابع تفسیری مورد پژوهش

آنچه را که ما در این مجموعه به بررسی می‌گیریم، آیاتی مربوط به علم کیهان‌شناسی (Cosmology) است. در پژوهش حاضر سعی بر این بوده است که این آیات؛ در تفاسیر مورد نظر ملاحظه گردیده و بنا توجه به

معیارهای تفسیر علمی معتبر و استفاده از آخرین یافته‌ها و دستاوردهای قطعی علوم در حوزه‌ی دانش کیهان‌شناسی جدید، مورد دقت و بررسی قرار گیرند.

گرچه تاکید بیشتر این نوشتار- با توجه به عنوان رساله و موقعیت ممتاز تفاسیر المیزان و نمونه در میان تفاسیر شیعی دوره‌ی معاصر- بر استخراج و بررسی دیدگاه‌های صاحبان دو تفسیر المیزان و نمونه در این باب می‌باشد؛ لیکن در فرایند تحقیق از نظرات مفسران و دانشمندان بزرگ دیگر نیز در زمینه‌ی آیات مورد بحث غفلت نگردیده و در حد امکان به آن‌ها نیز پرداخته شده است. برخی از این منابع تفسیری که در مجموعه‌ی حاضر مورد استفاده واقع شده، به قرار ذیل می‌باشند:

۱. اطیب البیان	سید عبدالحسین طیب
۲. البیان فی تفسیر القرآن	آیت الله ابوالقاسیم خویی
۳. المیزان فی تفسیر القرآن	علامه طباطبایی
۴. تفسیر کاشف	محمد جواد مغنیه
۵. پرتوی از قرآن	سید محمود طالقانی
۶. تفسیر نمونه	ناصر مکارم شیرازی
۷. احسن الحدیث	سید علی اکبر قرشی
۸. قرآن و اسرار آفرینش	جعفر سبحانی
۹. التمهید (ج ۶)	محمد هادی معرفت
۱۰. تفسیر راهنما	علی اکبر هاشمی رفسنجانی
۱۱. معارف قرآن	مصباح یزدی
۱۲. من وحی القرآن	سید محمد حسین فضل الله
۱۳. تفسیر نور	محسن قرائتی
۱۴. من هدی القرآن	محمد تقی مدرسی

تذکرات:

۱. در طول تحقیق نیز ترتیب فوق در نقل آراء تفسیری رعایت گردیده است.
۲. چنان که ملاحظه می‌گردد، در امر تحقیق به تفاسیر ترتیبی تنها اکتفا نگردیده، بلکه از تفاسیر موضوعی مرتبط با عنوان رساله نیز استفاده شده است.
۳. در تمام فصول بخش دوم رساله، از منابع یاد شده و برخی تفاسیر دیگر استفاده گردیده است. البته در بسیاری از موارد به این منابع مراجعه شده، لیکن به مطلب مورد نظر پرداخته، لذا به آن اشاره نگردیده است.